

Подобряването на качеството на училищния живот като предпоставка за повишаване на ангажираността на учениците, подобряване на академичните резултати и превенция на отпадането

Насоки към политиките

Институт за изследвания в образованието

Декември 2020 г.

Този документ е създаден с финансовата подкрепа на Фонд Активни граждани България по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство. Цялата отговорност за съдържанието на документа се носи от Института за изследвания в образованието и при никакви обстоятелства не може да се приема, че този документ отразява официалното становище на Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство и Оператора на Фонд Активни граждани България.

Преждевременното напускане на училище е едно от най-сериозните комплексни предизвикателства пред образователната система и пред социално-икономическото развитие на България. Пандемията от Ковид-19 предизвика допълнителни шокови ефекти в образованието, които повишават риска от дезангажиране и отпадане.

Прилагането на различни компенсаторни механизми, свързани с осигуряването на високо качество на училищния живот, като например изграждането на силна идентичност и принадлежност към училището, овластяването и активното включване на учениците в управлението на образователния процес, подобряването на самооценката на учениците за способностите им да се справят с ученето, ограничаването на тормоза и насилието в училище, създаването на атмосфера на сътрудничество и подкрепяща среда, могат да имат много висока добавена стойност за образователните постижения и за задържането в училище. Инструментите за оценка на качеството на училищния живот, предлагащи показатели за удовлетворението и благосъстоянието на учениците в училище, следва да се превърнат в съществена част от системите за осигуряване на качеството в училищното образование. Подобен инструментариум би имал ценен принос за изграждането на цялостна система за наблюдение на риска от отпадане и ранно предупреждение. Показателите за субективното качество на училищния живот на учениците в различните образователни етапи и програми могат да се използват за формулиране на цели и информиране на конкретни политики за подобряване на ефективността на училищното образование.

Определяне на проблема: непълен обхват и преждеременно напускане на образователната система

Преждевременното напускане на училище е едно от най-сериозните комплексни предизвикателства пред образователната система и пред социално-икономическото развитие на България. Относителният дял на преждеременно напусналите училище млади хора на възраст между 18 и 24 години се запазва трайно на тревожно високо равнище – 13.9% през 2019 г., значително над националната цел по стратегията „Европа 2020“. Към тенденцията за поддържане на високи нива на ранно напусналите училище в селските райони (24.5% през 2019 г.) и малките градове (13.8% през 2019 г.) се прибавя тревожната тенденция към повишаване на дела на младежите, които напускат преждеременно училище в големите градове – от 2.8% през 2016 г. до 8.5% през 2019 г. В гимназиален етап значително по-малък дял от учениците, които започват да учат в осми клас в

професионални програми, се задържат в училище до края на петгодишния период на обучение, в сравнение с учениците от общообразователните програми.

Обхватът в образованието на децата и учениците в задължителна предучилищна и училищна възраст остава непълнен, което създава предпоставки за генериране на неграмотност и редица други негативни последици от гледна точка на потенциала за развитие на човешкия капитал в България. Регистрира се тревожна тенденция към намаляване на обхвата в началното образование, като нетният коефициент на записване в I-IV клас намалява до 86.2% през учебната 2019/2020 г., което е най-ниското ниво за последните 20 години.

Изследванията показват, че преждевременното напускане на училище е свързано с много висока цена както за индивида, така и за цялото общество – ниска производителност, ниски доходи, висока (дългосрочна) безработица, бедност, високи разходи за социално подпомагане, влошен здравословен статус и по-високи разходи за здравеопазване, по-високо ниво на престъпност, политическа и социална апатия, слабо гражданско участие и разширяващи се неравенства.

На фона на тези тревожни тенденции пандемията от Ковид-19 предизвика сериозни институционални и поведенчески шокови ефекти в образованието. Някои изследвания отчитат като „повратна точка“ за отпадане съчетаването на краткосрочни шокове с действието на дългосрочни фактори. В момента е налице подобно съчетание, при което шоките ефекти от прекъсването на присъствения учебен процес в училищата, затрудненията, свързани с ресурсното обезпечаване на обучението от разстояние за определени групи ученици, липсата на капацитет и възможности на част от родителите да подпомогнат ученето на своите деца, се наслагват към дългосрочното действие на редица неблагоприятни фактори, повишаващи вероятността за отпадане от училище.

Резултатите от измерване на емоционалната, поведенческата и когнитивната ангажираност на учениците с ученето и училището, осъществено от Института за изследвания в образованието в края на учебната 2019/2020 година показват, че всеки пети ученик в прогимназиален и гимназиален етап демонстрира ниска поведенческа ангажираност, всеки четвърти ученик има ниска емоционална ангажираност с ученето и училището, а почти всеки трети ученик се отличава с относително ниска когнитивна ангажираност. Тревожно голям дял (40%) от учениците показват ниска самооценка на способностите си за учене, което се свързва с повишен риск от демотивация и дезангажиране, а оттам и от отпадане.

Тези тревожни тенденции предполагат търсенето на ефективни механизми за въздействие, за да се предотвратят задълбочаващи се негативни процеси, свързани с изоставане в ученето и отпадане от училище.

Качеството на училищния живот: какво обхваща и как се измерва?

Качеството на училищния живот може да бъде определено като общото благосъстояние на учениците, непосредствено свързано с техния позитивен или негативен опит от участието в дейности, характерни за училището. В много отношения осигуряването на високо качество на живота на учениците в училище може да се разглежда като важна предпоставка за личностното им развитие и за бъдещото им участие в обществения живот. То се разглежда като ключов фактор за:

- (1) формирането на мотивация за учене;
- (2) възприемането на социалнозначимо поведение;
- (3) формирането на модели на автономно поведение и самоуправление в учебна среда;
- (4) изграждането на ползотворни взаимоотношения със съучениците и учителите;
- (5) създаването на чувство за принадлежност към определена общност;
- (6) създаването на идентичност и позитивни нагласи към успеха;
- (7) поемането на отговорност и способност за вземане на самостоятелни решения;
- (8) развитието на емпатия и уважение към многообразието (на мнения, гледни точки, култури и т.н.);
- (9) ограничаване на девиантното поведение, свързано с различни прояви на тормоз и насилие;
- (10) превенция на преждевременното напускане на образователната система.

Институтът за изследвания в образованието разработи аналитичен модел за оценка на качеството на училищния живот и изследва разликите в субективните оценки на българските ученици според техните социално-демографски характеристики, както и връзката между тези оценки, мотивацията за учене и академичните резултати на учениците. Използвани са данните на 5 294 български ученици във възрастовата група 15-16 години от 197 училища в цялата страна, които са участвали в PISA 2018 г. и на 4 281 четвъртокласници от 153 училища в цялата страна, които са участвали в PIRLS 2016. На базата на тези данни са създадени и валидирани 6 скали за качеството на училищния живот в гимназиален етап, които измерват субективните възприятия на учениците в следните области: принадлежност към училището, взаимоотношения с учителите, значимост на работата в училище, сътрудничество между учениците, безопасност на училищната среда и чувство за постижения. В начален етап посредством 3 скали се измерват принадлежността към училището, взаимоотношенията с учителите и безопасността на училищната среда според субективните оценки на учениците в четвърти клас.

Качеството на училищния живот в България: какво научихме?

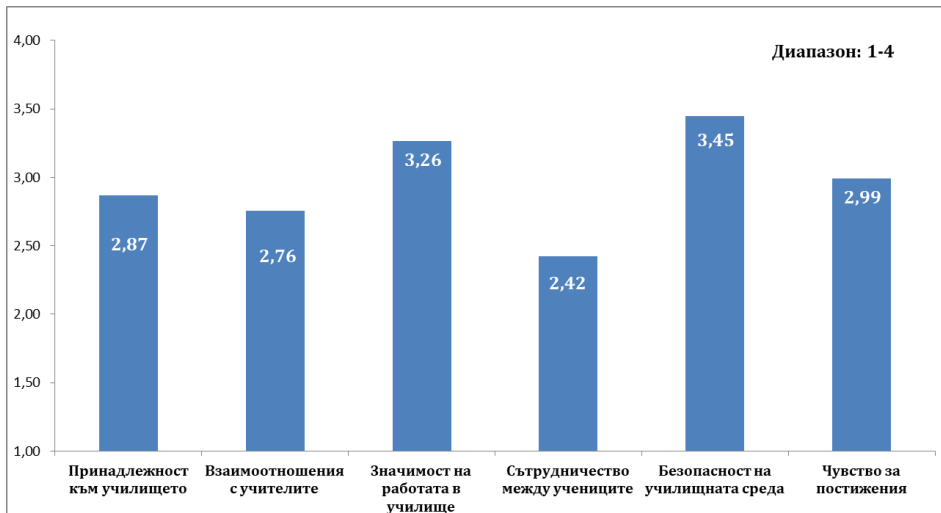
Качеството на училищния живот в гимназиален етап

Най-висока е субективната оценка на българските ученици по отношение на *безопасността на училищната среда* и на *значимостта на вложените в училището усилия* за по-нататъшните възможности за образование и за намиране на добра работа. Около 78.4% от учениците отчитат относително безопасна училищна среда, изразяваща се в липса или много ограничени лични преживявания, свързани с тормоз и насилие в училище рамките на 12-месечен период. При 7.1% от учениците обаче такива инциденти са често преживяване, свързано с престоя им в училище. Останалите 14.5% имат различен по честота сблъсък с една или друга форма на тормоз и/или насилие в училище.

Високи са и стойностите на скалата, отчитаща *чувството за постижения*. Относително по-ниски стойности имат двете скали, които са свързани с междуличностните отношения в училище: *взаимоотношенията с учителите* (чувството за подкрепа, внимание, разбиране, насърчаване и вдъхновение, получавани от страна на учителите) и *сътрудничеството между учениците* (възприятията на учениците за това доколко важно е да си сътрудничат помежду им, действителното сътрудничество в клас, доколко ценят това сътрудничество и дали се чувстват поощрявани в това отношение). Данните показват, че близо 44.5% от учениците в гимназиален етап оценяват нивото на сътрудничество помежду им като ниско. Почти всеки втори ученик с нисък социално-икономически статус възприема нивото на сътрудничество между съучениците си като ниско. В същото време, два пъти повече ученици с нисък социално-икономически статус имат ниско чувство за постижения, отколкото учениците с висок статус.

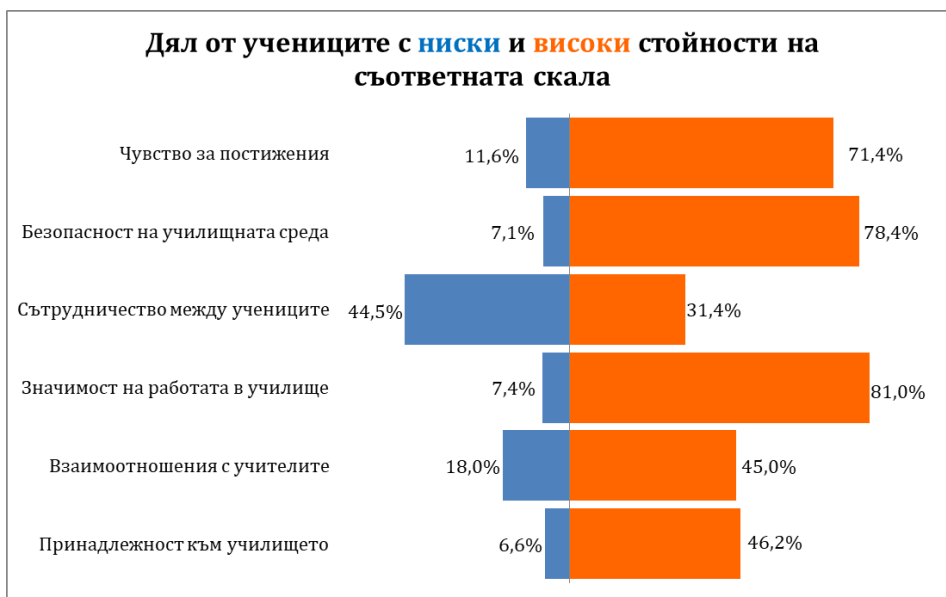
Установява се позитивна връзка между *безопасността на училищната среда* и *чувството на учениците за принадлежност към училището*. Учениците, при които се отчитат високи стойности на скалата за безопасност на училищната среда, демонстрират високо ниво на принадлежност към училището. Обратно, учениците, които са подлагани по-често на различни форми на насилие и тормоз демонстрират значително ниво на отчуждение от училището.

Фигура 1. Качество на училищния живот в гимназиален етап

Източник: Институт за изследвания в образованието

Фигура 2. Разпределение на учениците с ниски и високи стойности на скалите за качество на училищния живот

Източник: Институт за изследвания в образованието

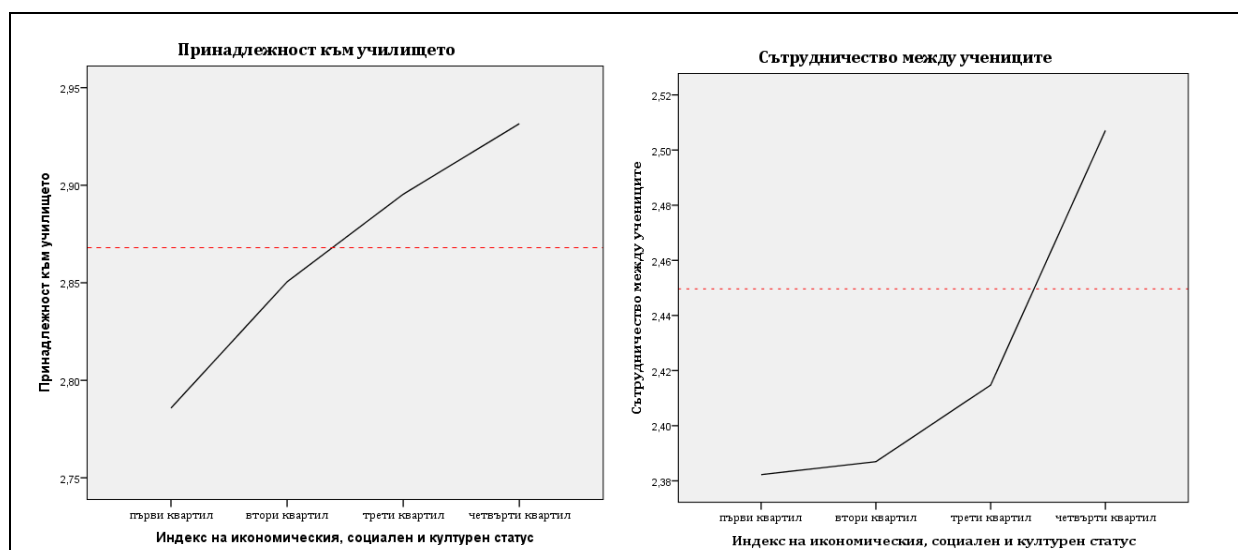
Дезагрегирането на възприятията на учениците за отделните аспекти на качеството на училищния живот според техните социално-демографски характеристики и вида на образователната програма (професионална или профилирана) показват, че:

- ✓ Учениците, чиито майчин език е български, имат по-висока субективна оценка за качество на училищния живот от учениците с друг майчин език.
- ✓ Възприятията на учениците с нисък социално-икономически статус за вниманието, подкрепата, насърчаването, разбирането, ентузиазма от страна на учителя, не са съществено по-различни от тези на учениците с

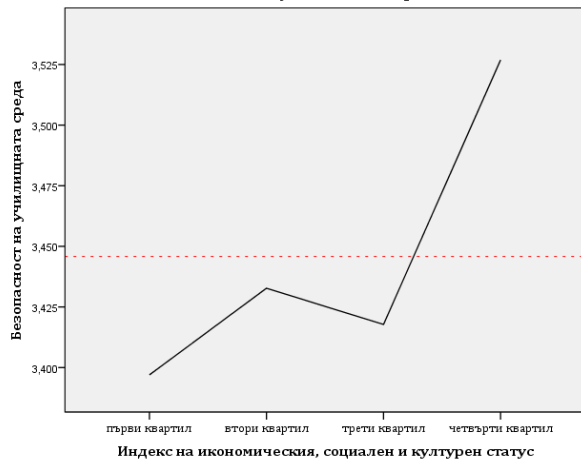
висок социално-икономически статус. Няма разлика в тези възприятия и според говоримия език в семейството.

- ✓ Не се открива значимо различие от статистическа гледна точка във възприятията на различните ученици според социално-икономическия им статус относно ролята на положените усилия за бъдещите образователни и кариерни възможности. Чувството за принадлежност към училището, нивото на сътрудничество между учениците, безопасността на училищната среда и чувството за постижения се подобрява с повишаване на социално-икономическия статус на учениците.
- ✓ Независимо от образователното равнище на родителите, възприятията на учениците за значимостта на работата в училище, сътрудничеството между учениците и безопасността на училищната среда са хомогенни.
- ✓ Учениците, чиито родители са с основно и по-ниско образование, демонстрират по-ниско чувството за принадлежност към училището в сравнение с учениците, чиито родители са със средно и висше образование.
- ✓ Високото образователно равнище на родителите е обвързано с по-добра самооценка на децата им относно способностите им да се справят със задачите. В същото време учениците, чиито родители са с високо образователно равнище, са най-критични по отношение на получаваната подкрепа и внимание от страна на учителите.
- ✓ Във всички изследвани области учениците в профилирани паралелки имат по-висока субективна оценка за качеството на училищния живот от тази на връстниците им, учещи в професионални паралелки. Най-висока е разликата във възприятията за безопасност на училищната среда и чувството за постижения.

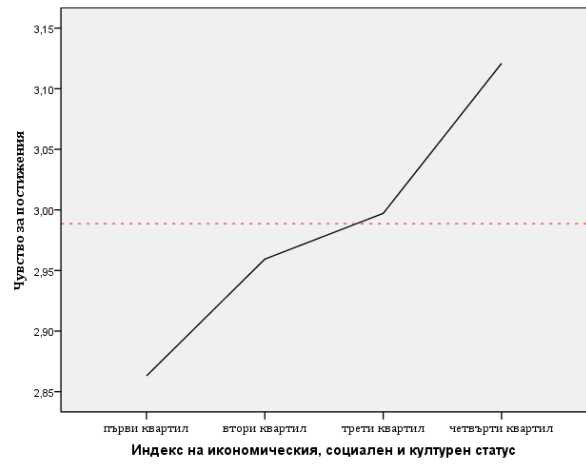
Фигура 3. Разлики в стойностите на скалите за качество на училищен живот според икономическия, социален и културен статус и образователното равнище на родителите

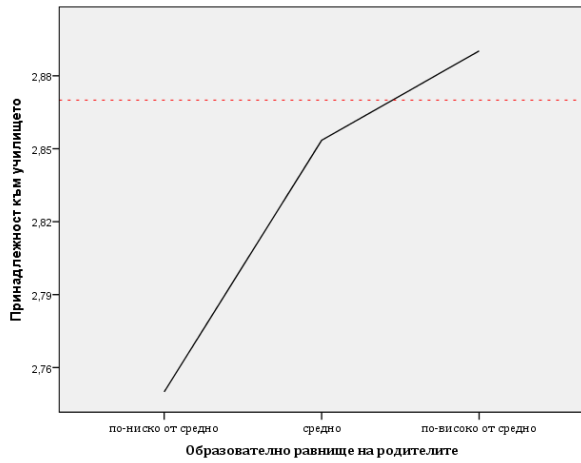
Безопасност на училищната среда

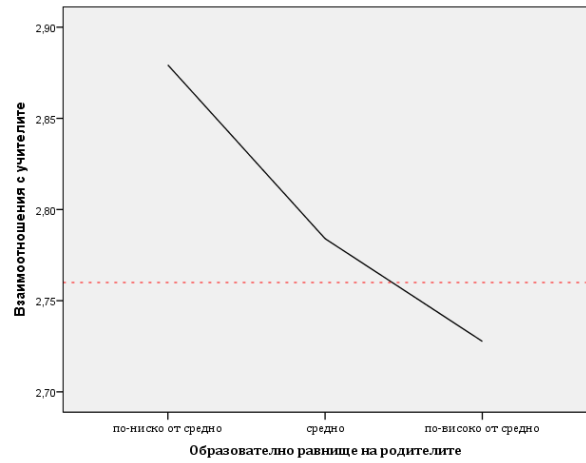
Чувство за постижения

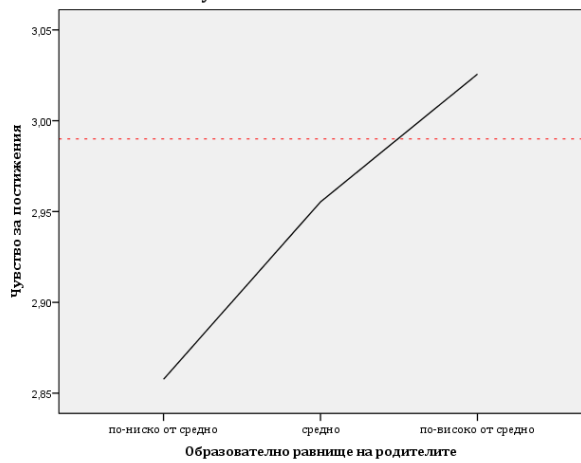
Принадлежност към училището

Взаимоотношения с учителите

Чувство за постижения

*Включени са само скълите със статистически значими разлики между отделните групи.
Червената прекъсната линия показва стойността на съответната скъла общо за извадката.
Източник: Институт за изследвания в образованието

Качеството на училищния живот в начален етап

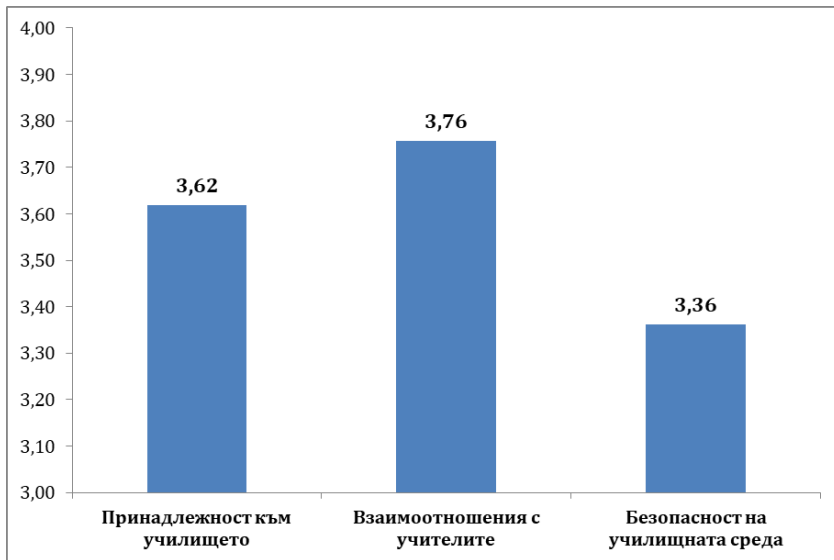
Субективната оценка на учениците в четвърти клас за качеството на училищния им живот в изследваните области е високо. Най-високо четвъртокласниците оценяват взаимоотношенията си с учителите. Сходно високо ниво има и чувството за принадлежност към училището, демонстрирано от учениците. От трите скъли най-ниска стойност в сравнителен план има скълата за безопасност на училищната среда, която е обвързана с проявите на тормоз и насилие в училище. Но като цяло стойностите на тази скъла също са високи.

Разликата във възприятията на момчетата и на момичетата за всички разглеждани аспекти от качеството на училищния живот в начален етап е статистически значима. И в трите области – принадлежност към училището, взаимоотношения с учителите и безопасност на училищната среда – момичетата имат по-позитивен субективен опит от момчетата.

Четвъртокласниците, чиито родители са с основно или по-ниско образование имат значително по-ниски субективни оценки за качеството на взаимоотношенията с учителите от съучениците им, чиито родители са със средно и висше образование. В същото време децата на родителите с високо образование имат относително по-слабо проявено чувство за принадлежност към училището. Няма статистически значими различия в чувството за принадлежност към училището според майчиния език.

Не се установяват и значими различия във възприятието на четвъртокласниците за безопасност на училищната среда, независимо какво е образователното равнище на техните родители. Такива различия обаче се проявяват между учениците в зависимост от това на какъв език общуват в семейството си. Четвъртокласниците, чиито майчин език е български, имат малко по-ниска субективна оценка за безопасността на училищната среда от тези, които общуват на друг език у дома.

Фигура 4. Качество на училищния живот в начален етап

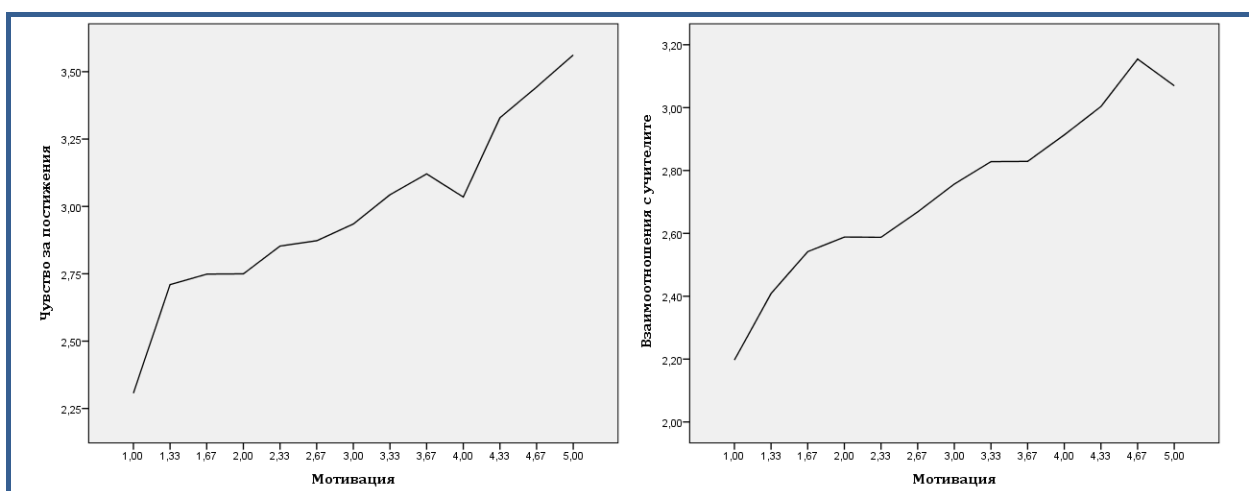

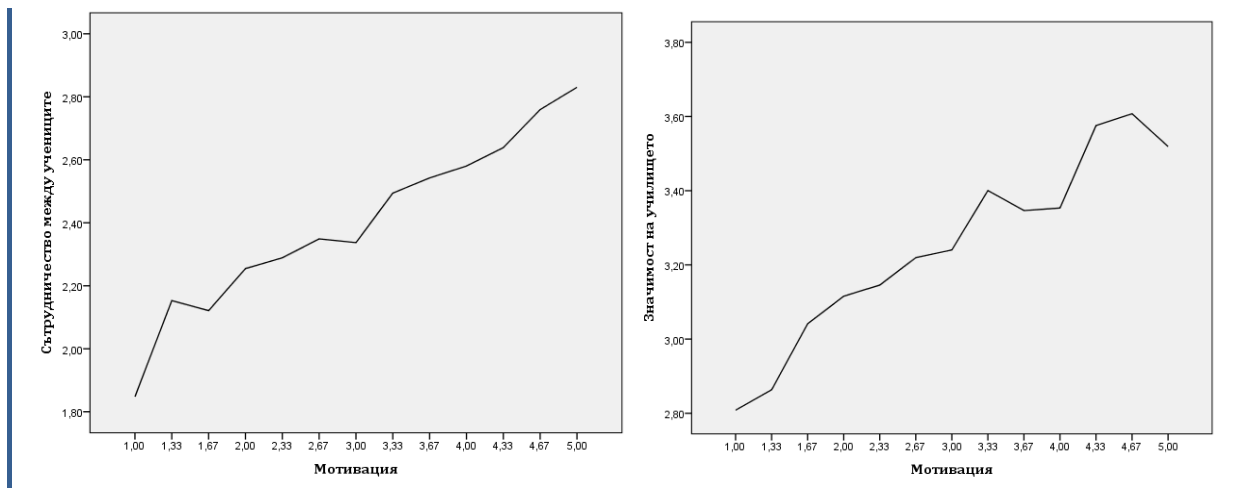
Източник: Институт за изследвания в образованието

Качеството на училищния живот и мотивацията за учене

Анализът показва, че колкото по-висока е субективната оценка на учениците за способностите им да се справят със задачите в училище, толкова по-висока е мотивацията им да учат повече, да разберат и усвоят изучавания материал. По-високата мотивация на учениците е обвързана също с по-добрите им взаимоотношения с учителите и със сътрудничеството между съучениците. Наред с това, колкото по-голяма значимост отдават учениците на работата в училище за бъдещото им образователно и кариерно развитие, толкова по-мотивирано учат. Не се установява значима връзка между мотивацията и усещането за принадлежност към училището, както и с безопасността на физическата среда.

Фигура 5. Връзка между качеството на училищния живот и мотивацията на учениците

Източник: Институт за изследвания в образованието

Качеството на училищния живот и академичните постижения на учениците в гимназиален етап

С изследването се идентифицира ясен позитивен модел за въздействие на качеството на училищния живот върху академичните резултати на учениците. По-конкретно, установява се, че (1) колкото по-удовлетворени са учениците от живота си в училището и колкото по-ниско е нивото на отчужденост; (2) колкото по-подкрепяни и насърчавани от учителите се чувстват те; (3) колкото по-добри са нагласите им относно значимостта на училището за бъдещия им живот; (4) колкото по-високо е нивото на сътрудничество между учениците; (5) колкото по-ограничени са проявите на тормоз и насилие в училище и (6) колкото по-уверени са учениците в способностите им да се справят със задачите в училище, толкова по-високи са техните академични резултати. Тези резултати се запазват и след контролиране на влиянието на индивидуалните социално-демографски характеристики на учениците.

Най-съществено позитивно въздействие върху резултатите по четене оказват областите от качеството на училищния живот, които са свързани със създаването на увереност у учениците в способностите им да се справят със задачите в училище (чувство за постижения), безопасността на учебната среда (ограничаването на тормоза и насилието) и формирането на чувство за принадлежност към училището. Подобряването на чувството за постижения с една единица по четиристепенната скала, по която се измерва, води до увеличаване на резултатите по четене с 39 точки на PISA, което е еквивалентно на наученото в рамките на една година обучение в училище. Много голям позитивен ефект върху академичните резултати се установява при подобряване на чувството за постижения при момичетата, учениците от профилираните паралелки и учениците от семейства с високообразовани родители.

Подобряване на четивната грамотност с равностойността на наученото за една година учене в училище се регистрира и при подобряване на чувството за

принадлежност към училището с една единица. Повишаването с една единица на нивото на безопасност на училищната среда (поради ограничаване на тормоза и насилието в училище) води до увеличаване на постиженията на учениците по четене с 28 точки на PISA.

Най-значителен ефект върху академичните резултати има подобряването на чувството за принадлежност към училището при учениците с най-неблагоприятен социално-икономически статус. При тези ученици повишаването с една единица на скалата, която измерва чувството за принадлежност към училището, води до повишаване на резултата по четене, равностойно на знания и умения, придобивани в рамките на повече от година учене в училище. Подобно значително повишаване на резултатите се наблюдава и при подобряване на чувството за принадлежност към училището на учениците, чиито майчин език е различен от български.

Подобряването на субективната оценка за безопасността на училищната среда, което е свързано с ограничаване на проявите на тормоз и насилие, има относително сходно позитивно влияние върху академичните резултати на учениците с различни социално-демографски характеристики. Единствената група ученици, при които подобряването на безопасността на училищната среда няма статистически значим ефект върху академичните резултати, е тази на учениците, които в семейството си общуват на друг език, различен от български. При тази група ученици обаче подобряването на взаимоотношенията с учителите оказва съществено позитивно въздействие върху техните резултати. Подобряването на чувството за постижения също има значим нетен ефект върху четивната грамотност на учениците с майчин език, различен от българския.

Качеството на училищния живот и академичните постижения на учениците в начален етап

Установява се позитивно въздействие на възприятията на четвъртокласниците за получаваната подкрепа от страна на учителите и за безопасността на училищната среда върху техните резултати по четене. Този ефект се запазва и след като се контролира за въздействието на социално-демографските фактори. Позитивното въздействие на подкрепата от страна на учителите е особено силно при учениците, които в семейството си общуват на друг език, различен от български, както и при учениците, чиито родители са с основно и по-ниско образование. При равни други условия, повишаването на стойността на скалата за взаимоотношенията с учителите с една единица (при четиристепенна скала) води до повишаване на точките по четене на PIRLS с 36 точки при четвъртокласниците, чиито майчин език е различен от българския, и с 29 точки децата на родители с основно и по-ниско образование.

Безопасността на училищната среда влияе положително върху резултатите по четене на учениците, чиито майчин език е български и при тези, чиито родители са със средно и висше образование, но не оказва статистически значим

ефект върху резултатите на учениците, които в дома си общуват на друг език, както и при децата на родители с ниско образователно равнище.

Подобряването на качеството на училищния живот като превенция на отпадането: какво може да се направи?

Резултатите от изследването напълно съответстват на резултатите от предходни изследвания в други страни, които показват, че субективните реакции на учениците към училището и взаимоотношенията в училище могат да подобрят мотивацията за учене, да повишат образователните резултати и да увеличат вероятността за задържане в училище. Те също така предполагат, че добре структурираните мерки, насочени към подобряването на качеството на училищния живот, могат да имат много голяма добавена стойност за образователните постижения на определени групи ученици, особено на такива, при които има комбинирано неблагоприятно въздействие на фактори на средата, повишаващи риска за отпадане от училище.

Изработеният аналитичен модел предлага показатели за удовлетворението и благосъстоянието на учениците в училище, които могат да се превърнат в съществена част от системите за осигуряване на качеството в училищното образование. Имайки предвид значимостта на качеството на училищния живот за академичните постижения на учениците, свързаните с него показатели следва да се превърнат в неизменна част от мониторинга и оценката на конкретни интервенции, програми и проекти, както и на цялостната ефективност на училищното образование. Предлаганите показатели разширяват набора от социални индикатори, които биха могли да се използват за формулиране на цели и информирание на конкретни политики за подобряване на ефективността на училищното образование и на условията за учене в отделните училища.

Предложеният модел, базиран на данните от международните сравнителни оценявания в начален и гимназиален етап, в които участват българските ученици, може да се разшири с допълнителни специализирани инструменти, които да се използват за по-задълбочена диагностика на отделните аспекти от субективното качество на училищния живот в различните образователни етапи. Подобен инструментариум би имал ценен принос за изграждането на цялостна система за наблюдение на риска от отпадане и ранно предупреждение.

Поради значимото отражение на чувството за принадлежност към училището върху академичните резултати на учениците, особено при ученици, при които има комбинирано неблагоприятно въздействие на фактори на средата, както и поради потенциала му за смекчаване на негативното отражение на тормоза и насието в училище, училищата следва да имат широк достъп до програми и проекти, които да им позволят да подобряват и поддържат субективното чувство за принадлежност на техните ученици. Създаването на

идентичност и принадлежност към училището може да се подпомогне и чрез целенасоченото развитие на социално-емоционалните умения на учениците.

Широкото и ефективно прилагане на формиращото оценяване в училищата и залагането на ясни цели и очаквания към учениците биха допринесли за повишаване на тяхната цялостна самооценка относно способностите им за постижения.

Подкрепата от страна на учителите и позитивните междуличностни отношения имат съществено отражение върху академичните резултати на учениците, особено върху резултатите на учениците, чиито майчин език е различен от български. Нещо повече, много изследвания показват, че добрите взаимоотношения между учители и ученици водят до подобряване на чувството за принадлежност към училището. В училищата, в които учителите проявяват искрена загриженост за своите ученици, стремят се те наистина да се чувстват добре и се вслушват в тяхното мнение, е много по-вероятно да бъде създаден климат на взаимно доверие, уважение и сътрудничество, което да доведе до високо субективно качество на училищния живот. Създаването на възможности на учителите да участват при взимането на решения за управлението на училището е условие и предпоставка за създаването на климат на сътрудничество, споделяне на отговорност и повишаване на мотивацията на учителите. Следва да се прилагат добре структурирани мерки, включително различни форми на продължаващо професионално развитие, насочени към подобряване на:

- (1) самоефикасността в управлението на класната стая – развитие на способностите на учителите да създават среда, благоприятстваща ученето, и успешно да управляват деструктивното поведение на учениците;
- (2) самоефикасността в преподаването – стимулиране на увереността на учителите да използват разнообразие от практики и стратегии за преподаване и оценяване, допринасящи за напредъка на учениците;
- (3) самоефикасността при ангажирането на учениците в учебния процес - развитие на компетентностите на учителите, свързани с оказване на ефективна емоционална и когнитивна подкрепа на своите учениците, мотивиране и поощряване в ученето.

Регресионните модели, използвани при анализа на данните на българските ученици от PISA 2018 показват, че начинът, по който е структурирана връзката ученик-ученик в училището има видимо отражение върху академичните резултати. Имайки предвид това, както и тревожно големия дял на учениците, които оценяват нивото на сътрудничество помежду им като ниско, е налице необходимост от сериозно преосмисляне на начина, по който се организира взаимодействието между учениците в процеса на обучение. Прегледът на повечето налични изследвания на ефекта от кооперативната учебна среда върху академичните постижения показва, че учениците от целия спектър на способности демонстрират значително по-високи постижения в ситуации на

сътрудничество, отколкото в ситуации на конкурентно или индивидуално учене. Учениците, които работят в условия на сътрудничество, участват по-активно в дейностите, отделят повече време на изпълнението на задачите, придават по-голямо значение на успеха, по-рядко проявяват апатия, разсейване и лошо поведение. С оглед на това следва да се стимулират, развиват и прилагат различни форми на кооперативно учене, групова работа и проектно-базирано обучение в училищата.

За повече информация:

Христова, А., Тошева, Е. И Стойкова, Е. (2020). Обратно в училище: качеството на училищния живот като предпоставка за ангажиране и превенция на отпадането.

Институт за изследвания в образованието, декември 2020. [quality-of-school-life-in-Bulgaria.pdf \(ire-bg.org\)](#)

Петрова, С. (2020). Учителите и качеството на училищния живот. Институт за изследвания в образованието, декември 2020. [Teachers-and-the-quality-of-school-life.pdf \(ire-bg.org\)](#)